

Intertextualita v slovenskej postmodernej próze

Podoby medzitextového nadväzovania v prozaickom diele

Dušana Duška Ponožky pred odletom

ADRIANA PARÍŽEKOVÁ, Katedra slovenskej literatúry UKF, Nitra

PARÍŽEKOVÁ, A.: Intertextuality in Slovak Postmodern Prose. The Forms of Intertextual Connection in Dušan Dušek's Work *Ponožky pred odletom/Socks before Taking off*
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 63, No. 2, p. 134 – 139.

The goal of the paper is to demonstrate the postmodern nature of Dušan Dušek's collection of short stories named *Ponožky pred odletom (Socks before Taking off)*. The literary critical analysis of the collection in question has support and scientific basis in literary scientific works written by Tibor Žilka, who is the one among the other Slovak authors that has described the area of research in most detail.

The scientific study shows that currently the latest book by Dušan Dušek implements the features of a postmodern text and can be classified by Tibor Žilka's standards as the palimpsest type of prose. The central characteristic of Postmodernism as well as Dušek's collection becomes intertextual connection achieved by intertextuality and metatextuality. The short stories include a number of quotations from folklore, newspapers, books by well-known writers as well as family members. The individual quotes are not excluded sentences, rather they are incorporated in the whole context, and form its inseparable part due to the fact that they complement the narrator's (author's) thoughts and memories. The other type of intertextual connection employed by the author and proving the postmodern nature of the short stories is metatextuality effectively used in various ways, in particular: by commenting on the literary text itself, by putting a character in the text, or by quoting the writer's own literary texts published earlier.

The contribution of the paper can be seen in repeatedly showing and highlighting the characteristic of Postmodernism, i.e. intertextual connection and its practical application to the collection mentioned above.

Key words: *Ponožky pred odletom/Socks before Taking off*, intertextuality, metatextuality

Kontúry slovenskej postmodernej prózy pomerne obsažne definoval a vymedzil prof. Tibor Žilka v niekoľkých svojich publikáciách. Postmodernu v slovenskej literatúre delí na dva typy, konkrétne existenciálnu postmodernu (ktorá má základy v existenciálnej

próze a protagonista je v nej bezprostredne konfrontovaný s existenciálnou situáciou) a palimpsestovo (súvisiacu s pojmom intertextualita – medzitextové nadväzovane).¹ Súčasťou postmodernej literatúry je neodmysliteľne aj nateraz posledná prozaická zbierka Dušana Duška *Ponožky pred odletom*, do ktorej autor aplikoval hneď niekoľko kompozičných postupov, ale i tematických obsahov charakterizujúcich postmodernu 21. storočia. Avšak v nasledujúcich riadkoch by sme chceli poukázať takmer výlučne na medzitextové nadväzovanie vo vyššie menovanej zbierke.

Jedným zo základných a typických znakov postmodernej prózy je skutočnosť, že ťažisko sa začína presúvať zo vzťahu Realita – Text na vzťah Text₁ – Text₂.² Výrok Umberto Eca, „že knihy rozprávajú o knihách a všetko už bolo raz napísané, a tak autori nemôžu už nič nové vymyslieť“,³ demonštruje základnú črtu postmoderny, ktorou je intertextualita, čiže medzitextové nadväzovanie. Tibor Žilka vo svojich literárno-vedeckých prácach definoval najmä tri základné podoby medzitextového nadväzovania:

1. čistá intertextualita, ktorá sa prejavuje nadväznosťou prostredníctvom citátov a alúzií,
2. metatextualita, čo by sme zjednodušene mohli popísať ako text v texte a
3. hypertextualita, v ktorej autor prepíše už existujúce literárne dielo na základe princípov travestie, pastišu alebo paródie, pričom však zachováva všetky determinatívne faktory pôvodného pretextu.

Princípy intertextuality sú od nepamäti prítomné nie len v slovenskej, ale i zahraničnej literatúre. Počiatky spomenutého kompozičného postupu nachádzame už v období stredoveku, keď autori vo svojich dielach nadväzovali a citovali knihu kníh – Bibliu. Intertextualita sa aj v postmoderne najčastejšie realizuje prostredníctvom používania citácií, ktoré môžu byť v posttexte použité dvomi spôsobmi: buď dochádza k zintenzívneniu myšlienky pretextu, alebo nastáva posun v zmysle parodizácie hlavnej myšlienky pretextu. Kým prvý spôsob determinuje skôr klasickú literatúru, druhý je typický najmä pre postmodernu (okrem nadväzovania prostredníctvom citácií Žilka rozlišuje aj adaptačné nadväzovanie).⁴

V spomenutých intenciách môžeme konštatovať, že Dušan Dušek vo svojej ostatnej zbierke efektívne narába s oboma typmi citátového nadväzovania, ktoré sa realizujú najmä prostredníctvom skrytých, ale i otvorených citácií. Už na úvodných stranách je vkomponovaný výrok anglicko-francúzskeho básnika, spisovateľa i cestovateľa Lawrencea Durrella: „Pamäť má veľa čakární.“⁵ Uvedená citácia predznamenáva, čo bude ústrednou témou jeho krátkych próz, a tým je pamäť. Rozprávač príbehu nám mnohorakým spôsobom dokazuje nestabilitu pamäti, jej pozitívne, ale i negatívne stránky. Na jednej strane majú jednotlivé prózy fragmentárnu postmodernú štruktúru, ktorú autor dosahuje tým, že podnet (slovo, veta) vyvoláva v mysli rozprávača nečakanú asociáciu, ktorú musí dať okamžite na papier, a preto skáče z témy na tému, z príbehu na príbeh, zo spomienky na

¹ ŽILKA, Tibor: *Postmoderná semiotika textu*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2000, s. 52 – 60.

² ŽILKA, Tibor: *Téma a štýl v postmodernizme (Postmodernistické aspekty prozaických textov)*. Nitra : Pedagogická fakulta, 1991, s. 8.

³ ECO, Umberto: *Meno ruže*. Poznámky k Menu ruže. Bratislava : Tatran, 1991.

⁴ ŽILKA, Tibor: *Postmoderná semiotika textu*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2000, s. 60 – 128.

⁵ DUŠEK, Dušan: *Ponožky pred odletom*. Bratislava : Slovart, 2015. Všetky uvedené citáty sú z tohto vydania, ďalej budeme udávať iba stranu.

spomienku, čo môže u čitateľa vyvolať dojem nesúrodosti diela. Na strane druhej sú všetky čiastkové fragmenty spojené asociačnými slovami či vetami rozprávača; postavami – rozprávačovej manželky, sestry; ale takisto aj ústrednou témou, ktorou je nepochybne nestálosť pamäti kontra stálosť umeleckého diela. Súborne by sme citácie, ktoré autor využíva vo svojom diele mohli rozdeliť do nasledujúcich skupín:

1. výroky známych spisovateľov;
2. výroky rozprávačových (autorových) známych, priateľov, rodiny;
3. citácie z novín;
4. citácie z jeho vlastných prác;
5. krátke formy ľudovej slovesnosti.

Do prvej skupiny môžeme zaradiť citáty Güntera Eicha („*V Soluni / viem o jednom, čo ma číta, / a v Bad Neuheime. / To sú už dvaja.*“), A. P. Čechova („*Muž bez fúzov je ako žena s fúzami*“, s. 72) a Jána Smreka („*X a x sú dva iksy. Keď preskočíš, chlapík si. Ako kocúr Félix – preskakuje cez iks. Mal'ovaná abeceda Jána Smreka*“, s. 32). Druhá skupina má pre rozprávača textu citovú hodnotu, pretože zahŕňa výroky pre verejnosť neznámych, no pre neho dôverne známych ľudí, ktoré by mali byť zvečnené. Medzi ne patria napríklad slová jeho manželky: „*Všetci sa ponáhľame – a všetkých nás čaká spánok v čiernych perinách noci.*“; „*V každom veku má čas inú vôňu – a ešte aj v tých vôňach sú rôzne nálady.*“; „*Tieto ruky by potrebovali inú hlavu*“ i otca: „*Paradajky dozrejú aj pod posteľou*“ (s. 51 – 73), ktoré sú aj graficky vymedzené úvodzovkami. Výroky blízkych ľudí nie sú parodizované, naopak demonštrujú a demaskujú autorove vnútorné pocity, názory i jeho filozofiu, pretože niektoré z nich parafrázuje na viacerých miestach v texte. Tretiu skupinu tvoria citáty z novín, najmä z obdobia komunizmu: „*V jeseni 1970 komunisti Mladú tvorbu definitívne zlikvidovali. Obvinili redakciu, že sa už dávnejšie zriekla svojej úlohy reprezentovať celú mladú literatúru a stala sa časopisom úzko skupinovým, takže sama zodpovedá za svoj zánik*“ (s. 73). Predposlednú, štvrtú skupinu reprezentujú vety, ktoré autor priamo odpísal zo svojich predchádzajúcich prác. V krátkej próze *Azbu-ka* autor použil kúsok zo svojej knihy *Náprstok*. Posledná skupina citátov má nepopierateľne spomienkový charakter, pretože ide najčastejšie o krátke veršičky, riekanky i pesničky, ktoré si spieva rozprávačova manželka: „*Smradľavé vajce, / nikto ho nechce, / iba stará baba, / tá ho má rada.*“; „*Za horami, za dolami, čo tam robí, pivo vari*“ (s. 54). Na základe predchádzajúcich skutočností si dovoľíme konštatovať, že individuálne výroky nie sú len nesúrodé, voľne včlenené vety v celkovom kontexte, ale pomáhajú dotvárať atmosféru jednotlivých fragmentov, prípadne naznačujú tému nasledujúcej pasáže textu.

Okrem medzitextovej intertextuality sa v zbierke uplatňuje aj vnútrotextová intertextualita. Autor v jednej krátkej próze niečo naznačí a rovnaký motív rozvinie na inom mieste v rámci rovnakej krátkej prózy alebo v nasledujúcich prózach. Medzi opakujúce sa motívy patria napríklad „*kôň*“, „*Ťukal som si na čelo.*“, „*S inými rukami a inou hlavou.*“, „*vtipná kaša*“, „*pribeh o kozách*“ či „*bicykel Favorit*“.

Kým v predošlej časti príspevku sme upriamovali pozornosť na citácie, v nasledujúcich riadkoch sa pozrieme trochu bližšie na metatextualitu. V palimpsestovej próze sa namiesto rozprávača začína čoraz častejšie presadzovať samotný (fiktívny) autor v deji, ktorý zdanlivo vyrozpráva príbeh namiesto rozprávača. Tento naračný postup sa nazýva,

ako sme už spomenuli, metatextualita, čo znamená, že prozaické dielo odkazuje na povahu samého seba.⁶ Tibor Žilka vo svojej štúdií *Metafikcia v slovenskej postmodernej próze* podrobnejšie rozpracoval hneď niekoľko typov metatextuality uplatňujúcich sa v svetovej ale i našej domácej tvorbe, ktoré by sme si dovolili rozčleniť do nasledujúcich skupín:

1. metafikčné prvky viažuce sa k autorovi:
  - a) autor je postavou vo svojom diele;
  - b) autor svojsky komentuje literárny žáner;
  - c) autor vysvetľuje, že niekto iný mu prenechal text;
2. metafikčné prvky viažuce sa k rozprávačovi:
  - a) román o človeku píšucom iný text;
  - b) román o človeku čítajúcom román;
  - c) dielo sa vyjadruje ku konvenciám literárnej tvorby;
  - d) rozprávač (autor) priznáva, že postava môže premýšľať aj ináč, že sa ich názory môžu rozchádzať;
  - e) rozprávač referuje o tom, že jedna z postáv zbiera materiál pre napísanie románu;
  - f) rozprávač sa stáva postavou;
  - g) dielo sa vyjadruje ku konkrétnym literárnovedným postupom;
3. metafikčné prvky viažuce sa k hlavným a vedľajším postavám. Postavy si uvedomujú, že sa nachádzajú v literárnom diele;
4. text v texte:
  - a) dielo obsahuje text iného/rovnakého autora;
  - b) naratívne poznámky pod čiarou;
5. metafikčné prvky viažuce sa k čitateľovi. Rozprávač (autor) necháva na čitateľovi, aby si sám dotvoril charakteristiku či opis postavy.⁷

Niektoré vymenované metafikčné javy sú evidentne prítomné aj v zbierke Dušana Duška. Metafikčný charakter je naznačený ešte pred prvou krátkou prózou v slove „príručka“. Spočiatku tento podtitul k zbierke nedáva čitateľom veľký zmysel, pretože pojem príručka vyvoláva v našej myslí asociáciu spojenú s knihou, ktorá nám ponúka návod na vytvorenie či opravenie niečoho, a nie umeleckú prozaickú zbierku. Význam slova však nie je zakódovaný v jednej próze, ale v celej zbierke a odhalí sa nám až po jej dočítaní. Autor nám postupne krok za krokom, z prózy na prózu, odokrýva príručku k napísaniu umeleckého textu. Na začiatku písania je dôležité hneď si zapísať každú dôležitú a zaujímavú myšlienku: „Písal som si všetko, opakoval; zdalo sa mi, že sa pri tom nijako nemôžem pomýliť...“; „Zapísal som si to za uši. A do zošita“ (s. 41 – 51). Pri výbere témy a udalostí, ktoré sa v príbehu majú odohrať, by ste ako spisovatelia pri samotnom procese tvorby nemali zabúdať, že čitateľa väčšinou nezaujímajú konvenčné udalosti a deje, ale niečo, čo okamžite zaujme, strhne jeho pozornosť a vyznačuje sa ojedinelosťou, bizarnosťou či netradičnosťou. Rozprávač si spomenutú techniku písania osvojil od svojho mentora „Jana, Janka Jabúčku“: „Pamätám sa, ako ma ľahko a múdro naučil, čo je to prekva- penie v próze, akou fintou sa dá zaujímavovo písať o niečom bežnom... Stačilo použiť kozu“ (s. 69). Samotný akt písania je v krátkej próze *Ponožky pred odletom* prirovnaný k pitiu

⁶ ŽILKA, Tibor: *Dobrodružstvo teórie tvorby*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2015, s. 122.

⁷ ŽILKA, Tibor: *Dobrodružstvo teórie tvorby*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2015, s. 126 – 133.

horúceho čaju: „treba priložiť pery k hladine (...) a opatrne srkať iba vrchnú vrstvu čaju, ktorá je už chladná (...) Podobne treba postupovať aj pri písaní: najprv opatrne, po vrstvách – a potom sa popáliť“ (s. 73). Ak chcete v písaní pokračovať aj naďalej, potrebujete múzu. Pre rozprávača textu sa jeho múzou stal zosnulý otec: „ved' ani ten začiatok som nevymyslel, mal som ho od otca – a ten od bohviekeho“, neskôr funkciu múzy prebrala jeho manželka: „Zároveň sa ticho sťažovala, že všetky naše intímne rozhovory zverejňujem, čo som uznal, no s obranou, že to robím z obdivu“ (s. 67). Summa summarum môžeme povedať, že rozprávač sa vyjadruje k tvorbe umeleckého textu ako takého.

Špecifickú úlohu v zbierke zastáva aj rozprávač. Množstvo autobiografických prvkov ako prežitie študentských rokov v Piešťanoch, publikovanie literárnych prác v časopisoch *Romboid* a *Mladá tvorba*, kritika knihy *Náprstok* a *Kalendár*, priateľský vzťah so spisovateľmi reprezentujúcimi literárnu generáciu Osamelých bežcov – Peter Repka, Ivan Laučík – naznačuje, že jednotlivé krátke prózy nie sú vyrozprávané neznámym rozprávačom, ktorý nám postupne odhaľuje svoj život od detstva až po starobu, ale samotným autorom. Hoci zbierka nie je primárne autobiografická, Dušan Dušek sa subverzívnym spôsobom vyrovnáva so svojou minulosťou i prítomnosťou, odhaľuje časť zo svojho vnútra i života, a tak napĺňa svoju publikáciu ďalším intertextuálnym prvkom – subverziou, ktorú Tibor Žilka definoval vo svojej knihe *Dobrodružstvo teórie tvorby* a vymedzil jej tri základné podoby: subverzia žánrového systému, historickej prózy a (auto)biografizmu.⁸ Ako sme už naznačili vyššie, *Ponožky pred odletom* podávajú správu o stave autorovho subjektu, čo je dôvodom fragmentárnej štruktúry celej zbierky, ale i jednotlivých próz. Autor sumarizuje svoj doterajší literárny i neliterárny život, pričom kladie vedľa seba príbehy zo svojho života a príbehy svojich fiktívnych postáv. V roku 1972 v *Pamätiach* Dominik Tatarka zliepal text z dvoch rovín, rovnakú techniku „zliepania“ v súčasnosti uplatňuje aj Dušek Dušek, ktorý lepí prózy z dvoch rovín: 1. rovina tvoria komentáre a spomienky z jeho života; 2. rovina skladá z citácií, ktoré sme bližšie rozobrali na inom mieste, a tak sa im už podrobne nebudeme venovať. Sumárne si dovoľíme povedať, že zbierka Dušana Duška má subverzívny autobiografický charakter. Prejdime však od subverzie späť k metatextualite.

Na metafiktívny charakter zbierky poukazuje aj tematizácia procesu tvorby. Prúd autorových myšlienok je neustále prerušovaný krátkymi digresiami, ktoré upriamujú pozornosť čitateľa na skutočnosť, že číta písaný text. Rozprávač komentuje vlastný proces tvorby hneď na niekoľkých miestach: „Skúška pera, či sa mu chce písať, či udrží linku. ,Opakoval som sa. A ešte : mýlil som sa. ‘ V každej knihe som mal historku o fotografovi Palinovi, ktorý podľa návodu urobil búdku pre d'atle.“; „Napísal som o tom jednu zo svojich prvých poviedok“; „Doteraz mi ťahá pero po papieri“ (s. 9 – 31). Okrem tematizovania vlastného procesu tvorby rozprávač (autor) referuje o tom, že si sám zbiera materiál na napísanie krátkej prózy: „Skôr či neskôr by sa táto historka objavila aj v tejto knihe, pričom sám by som to ani nezbadal, tešil by som sa, čo mám v zálohe, preto sa jej zbavujem už na začiatku, chcem to mať z krku, vyhnúť sa podobným chybám, no zároveň robiť ďalšie a ďalšie“ (s. 10). Na mnohých miestach knihy sa len naznačujú témy, ktoré by mohli byť rozpracované, no nakoniec zostávajú len ako inšpiračné podnety zapísané na pár riadkov:

⁸ ŽILKA, Tibor: *Dobrodružstvo teórie tvorby*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2015, s. 54 – 60.

„A k písaniu. Prvú básničku som napísal o majstroch Európy v krasokorčuľovaní, športovej dvojici Suchárová – Doležal. A prvú poviedku o tom, ako som sa na bicykli, mojom slávnom Favorite, vybral z Bratislavy do Šaštína. Našťastie – nezachovali sa“ (s. 63).

Nepochybne ide o uplatňovanie metafiktívnych prvkov viažucich sa k rozprávačovi, ktorý komentuje proces vlastnej tvorby.

Palimpsestová próza sa okrem medzitextového nadväzovania vyznačuje aj prelínaním rozličných žánrových vrstiev, pasáží a replík. Z chaosu rôznorodých jazykov podľa M. M. Bachtina sa v postmodernej próze vytvára harmonický umelecký systém.⁹ Zbierka *Ponožky pred odletom* v sebe spája niekoľko žánrových vrstiev: 1. autobiografia, z ktorej sa môžeme dočítať o živote a spisovateľských začiatkoch Dušana Duška; 2. návod/príručka na napísanie literárneho diela; 3. historická próza, ktorá zachytáva existenciu a koniec časopisu *Mladá tvorba* a niektorých jej predstaviteľov; 4. rozprávky, ktoré autor rozpráva svojej krstnej dcére; 5. riekanky, ktoré si spieva jeho manželka alebo ktoré sám vymyslel; 6. oznam na dverách „Šetrite elektirickou energiou!!! Nenechajte zbytočne rozsvietené svetlá!!! Ďakujeme“ (s. 25).

Aj napriek skutočnosti, že intertextualita – medzitextové nadväzovanie – bola v literatúre prítomná niekoľko storočí, k jej maximálnemu tvorivému uplatneniu dochádza až v období postmodernity, čo dokazuje aj zbierka Dušana Duška. Autor v nej uplatňuje rôznerodé spôsoby medzitextového nadväzovania: od čistej intertextuality v podobe citácií až po metatextualitu, ktorá sa popri rozprávačovom (autorovom) komentovaní procesu tvorby a vzniku diela prejavuje aj vkladáním iných literárnych žánrov do textu. Medzitextové nadväzovanie i jeho opodstatnenosť v tvorbe ako takej samotný autor obhajuje nasledujúcim výrokom: „Písanie je jediný dovolený spôsob kradnutia: človek okráda sám seba. Pamäť je vývojka. Písanie ustalo“ (s. 51).

LITERATÚRA

BACHTIN, Michail Michajlovič: *Estetika slovesnej tvorby*. Bratislava : Tatran, 1988.

DUŠEK, Dušan: *Ponožky pred odletom*. Bratislava : Slovart, 2015.

ECO, Umberto: *Meno ruže*. Poznámky k Menu ruže. Bratislava : Tatra, 1991.

ŽILKA, Tibor: *Téma a štýl v postmodernizme (Postmodernistické aspekty prozaických textov)*. Nitra : Pedagogická fakulta, 1991.

ŽILKA, Tibor: *Postmoderná semiotika textu*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2000.

ŽILKA, Tibor: *(Post)moderná literatúra a film*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2006.

ŽILKA, Tibor: *Dobrodružstvo teórie tvorby*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2015.

Mgr. Adriana Parížeková
Univerzita Konštantína Filozofa
Štefánikova 67
949 74 Nitra
SR
e-mail: adrianap.no@gmail.com

⁹ BACHTIN, Michail Michajlovič: *Estetika slovesnej tvorby*. Bratislava : Tatran, 1988.